

Současná subsaharská Afrika – krize postkoloniálního státu a hladomor

Alex de Waal: Famine Crimes: Politics & the Disaster Relief Industry in Africa. James Currey, Oxford 1997, 237 stran, ISBN 0-85255-810-4.

Jean-Francois Bayart, Stephen Ellis & Béatrice Hibou: The Criminalization of the State in Africa. James Currey, Oxford 1999, 126 stran, ISBN 0-85255-812-0.

Pro soudobou situaci subsaharské Afriky je příznačné, že většina významnějších studií o tomto regionu se shoduje na tom, že události ovlivňující jeho politickou mapu jsou katastroficky bezprecedentní. Od 60. let, kdy se slavil rok Afriky, se subsaharská Afrika necitila v takovém proměnlivém stavu překračujícím dramatické okamžiky konžské krize a boje o nezávislost jihoafrického subkontinentu. Téměř celý region byl na konci 80. let mnohem ekonomicky, sociálně a politicky slabší než na jejich začátku. Ani po skončení studené války mezi Západem a Východem nelze dělat optimistické úvahy o jeho stabilitě, a to díky proliferaci a regionalizaci násilných konfliktů. *Jaké tedy můžeme dělat smysluplné závěry o tomto vývoji? Jak můžeme identifikovat a charakterizovat spory, které stojí v pozadí neutuchajícího řinčení zbraní? Je možné rozlišovat jednotlivé konflikty a jejich příčiny?*

Je nesporné, že většina literatury zabývající se podobnými otázkami ve vztahu k subsaharské Africe bude v budoucnu zapomenuta, některé práce však nikoli. Dvě recenzované knihy, které jsou výsledkem práce sociologů a historiků odvozené z četných empirických pozorování a analýz provedených přímo v terénu, právem patří do druhé kategorie. Přestože se zabývají dílčími problémy, jako je postkoloniální stát, krize politiky boje proti hladomoru, a využívají odlišných přístupů, jsou dobrým příkladem toho, jak intelektuální integrita a citlivé výzkumné metody mohou pomoci k lepšímu poznání a chápání současné Afriky. Na relativně malém rozsahu zpracovávají totiž řadu zásadních otázek týkajících se nejen současnosti, ale i budoucnosti africké reality v celé její komplexnosti, včetně její vazby na vnější faktory.

Alex de Waal, autor knihy *Famine Crimes*, argumentuje, že humanitární pomoc je politický akt určitého druhu, a dodává, že bohužel pro oběti humanitární katastrofy (např. hladomoru) může působit méně jako prostředek k jejich záchraně zastavením opakování podobné pohromy a více jako faktor prodlužující její životnost. Zároveň je však pravda, že od dob Kennedyovy administrativy se zahraniční pomoc (*foreign aid*) systematicky využívá jako účinný prostředek k rozšíření globální moci vlád a bohatství byznysu vyspělých zemí místo rizikovější politiky „dělového člunu“ pouhým podepisováním šekové knížky. Metaforicky však mohou zmást a je chybou zahájit pojednání o takovém tématu, jakým je hladomor, kritikou humanitární pomoci. Přinejmenším je taková „milosrdná akce“ pouze posledním článkem snažícím se pomoci postiženým lidem překonat jejich těžkosti.

Mezinárodní humanitární pomoc (*International humanitarianism*) lze definovat jako pomoc poskytovanou postiženým společnostem, aby mohly naplnit své naléhavé humanitární potřeby a snížit na co nejnižší možnou míru okamžité ztráty na lidských životech v případě náhlých humanitárních katastrof. Mezinárodní organizace (vládní, mezivládní, nevládní, mezinárodní atd.) dnes dokážou většinou rychle reagovat na humanitární katastrofy, včetně hladomoru, a to nejen v subsaharské Africe.

Podle *Union of International Associations* působilo kromě početných bilaterálních a mezinárodních organizací i přes 15 000 nevládních organizací ve třech nebo více zemích světa, především Jihu. Tyto organizace se staly vlivnou nepostradatelnou součástí jakékoli rozvojové strategie v mnoha zemích Afriky, Asie a Latinské Ameriky. Zároveň je nutné připomenout, že humanitární organizace jsou k činnosti donuceny často pod tlakem naléhavosti situace. To jim neumožňuje plně se věnovat projektům, které by se zaměřily na dlouhodobá strategická opatření zabraňující opakování podobných katastrof. Zdá se, že těmto institucím a jejich pracovníkům, jejichž význam v mezinárodní politice stoupá, zbývá málo času na to, aby se zaměřovali zásadnějšími otázkami, které souvisejí s budoucností nejvíce postižených společností a především s rozvojem jejich lidského faktoru. Proto se mezinárodní humanitární podpora a výpomoc často ukázaly jako neúčinné a dnes je celý jejich mechanismus podle mého názoru řízen chybnými úvahami, vycházejícími ze západní politické a morální filozofie, jež uspokojuje sama sebe tím, že zachraňuje vzdálené a bezejmenné lidi a komunity.

Tyto zásadní otázky, které souvisejí s tzv. krizí rozvoje (*development crisis*), je možné rozdělit do dvou rovin:

a) První představuje bankrot seskupení rozvojových teorií (*development theories*), které se už od 60. let marně snažily označit správnou rozvojovou politiku (*policy-making*).

b) Druhou představuje neustále se prohlubující krize chudoby (*poverty*) na prahu nového tisíciletí.¹

Většina humanitárních „expertiz“ končí proto tam, kde začíná politika. Konkrétně v Africe stát a společnost dosud zůstávají zcela „imunní“ k různým rozvojovým strategiím, a proto je zde možné řešit různé humanitární problémy ad hoc, a to na základě výlučné expertizy západních humanitárních organizací a jejich filiálek, které finanční prostředky čerpají z více zdrojů (veřejných, soukromých, vládních) ve vyspělých zemích. Subsaharská Afrika a zvláště některé její části jsou podle mého názoru vysněnou krajinou pro humanitární organizace a politiky, protože si zde mohou dělat, co chtějí. V tomto prostředí chybí kontrola, není systém, nejsou (nebo jsou jen marginalizovány) národní a lokální protějšky ani není s kýmkoli o čemkoli diskutovat. A v tomto oslabeném prostředí a vzhledem k jejich okamžitě nepostradatelnosti díky prostředkům, s nimiž disponují, se humanitární organizace stávají „hrdiny dne“.

Bez prozkoumání různých přístupů, strategií a konzultací vztahujících se k rozvojové politice uplynulých tří desítek let (modernizace, centrální plánování, liberalizace atd.) nemá smysl diskutovat o faktorech (včetně humanitárních), které zásadním způsobem ovlivňují politický i sociální život zemí subsaharské Afriky. Kniha Alexe de Waala přesvědčuje čtenáře o tom, že problém humanitární činnosti nespočívá především na chybějící vazbě (*missing link*) mezi politikou a způsobem, proč a jak se poskytují humanitární prostředky, ale spíše na celé politické tradici, jejíž jednou formou projevu je právě současná mezinárodní humanitární pomoc.²

Vzrůstající význam humanitární činnosti je podle mého názoru přímým důkazem nepřijemné skutečnosti, že tzv. „rozvojová“ pomoc (zvláště směřující do Afriky) skončila nezdařením. Místo ní se propaguje tržní hospodářství a demokracie jako jediné alternativy neúspěšných národních a mezinárodních rozvojových plánů a projektů modernizace. Mezinárodní organizace, jako je např. Světová banka či Mezinárodní měnový fond, včetně desítek agentur OSN a bilaterálních rozvojových institucí jsou zapojeny do globálního tažení za realizaci tohoto nového přístupu. Zásadní změna nespočívá pouze v tom, že se trh a západní liberální demokracie staly jedinými klíčovými termíny představy pojmu rozvoje, ale i v tom, že se vládní a nevládní organizace stejné provenience staly nejmocnějšími nástroji určujícími dostupnost a způsoby realizace rozvojových strategií.

Kritika *Famine Crisis* vychází z argumentu, že zatímco liberální občanská práva a demokratické instituce mohou pomoci zabránit hladomoru tím, že umožňují uzavření politické smlouvy (*political contract*) mezi vládnoucí elitou a obyvatelstvem, která uloží odpo-

vědnost vládě, humanitární organizace svými aktivitami vzniku takovéto politické smlouvy často překážejí. První část autorova předpokladu vychází ze studie, kterou rozpracoval Amartya Sen v souvislosti s odstraněním hladomoru v Indii.³ Toto tvrzení se opírá o řadu příkladů z historie. Např. zpočátku úspěšné programy rozvoje venkova, které uplatňovala čínská revoluce a jež vedly k podstatnému zlepšení životní úrovně venkovského obyvatelstva v letech 1949–1970, se zhroutily pod vlivem rigidního politického systému a absolutní a nedotknutelné moci předsedy Maa.⁴ Je poučné, jak jsou vyvraceny argumenty *laissez faire* politické ekonomie kapitalismu 18. a 19. století a „vědecké“ záminky T. Malthuse ospravedlňující kroky Velké Británie, první industriální země, které zničily předcházející sociální smlouvy (*social contract*) zaměřené právě na ochranu společnosti před hladomorem doma i v zámoří.⁵

Alex de Waal vysvětluje rozvoj strategie zamezení hladomoru a systém poskytování pomoci v Africe, a to od počátku 20. století až do poloviny 80. let. Ukazuje, v čem zaostával za podobnými institucemi, které vznikaly v jihovýchodní Asii pod koloniální správou. Konstatuje, že v Africe tyto instituce vycházejí z koloniální tradice administrativní povinnosti (proto je lze i přehlížet) spíše než z vybojovaných politických práv. Svě tvrzení dokládá příklady jak z koloniálního období (Súdán, Tanganika, Rhodesie, Rwanda), tak i z postkoloniálního období (Tanzanie, Africký roh, Keňa, Botswana).⁶

Uvědomit si příčiny hladomoru v zemích subsaharské Afriky znamená především soustředit se na mnohotvárné aspekty politické odpovědnosti a politické strategie postkoloniálního státu. Většina afrických režimů se nezabývala strukturálními příčinami chudoby ve svých zemích, i když se snažila provést konkrétní kroky k odstranění humanitárních katastrof (např. ze strachu z občanských nepokojů). Zásobování měst bylo vždy prioritou všech vlád, a to za všech okolností. To je však jen částečným úspěchem a ukazuje to na absenci politické smlouvy, na jejímž základě by se vybudovaly systémy zabránění hladomoru (*anti-famine systems*), což vede k postupnému oslabení politické odpovědnosti těch, kteří jsou u moci (např. Etiopie či Súdán). Hlavní výzva pro vytvoření efektivních systémů zabránění hladomoru v subsaharské Africe spočívá v tom, jaké mechanismy záruk mají.

Např. Botswana měla na počátku 80. let jeden z nejúčinnějších systémů zabránění hladomoru. Ale po deseti letech navzdory ekonomickému růstu a politické pluralitě byly možnosti její vlády vzdorovat šíření hladomoru podstatně nižší. Jak v Botswaně, tak i v dalších částech Afriky je právo na jídlo (nehladovět) politickým právem. Odtud není daleko k tomu, přijmout jako normální politiku a strategii zajištění potravinových potřeb země, které jsou založeny na úplné nebo částečné závislosti na humanitární podpoře a výpomoci. Takové řešení je však důsledkem komplexní humanitární politiky, jejíž humanismus se mění v ochromující cynismus. Tuto skutečnost výstižně vyjádřil přední africký spisovatel Ngugi Wa Thiongo: „Černošská vděčnost bělošskému milosrdenství se stává národním ideálem a předpokladem mezinárodních vztahů mezi Západem a námi.“ Je radostnější vykonat vlastní práci než vykonat to, co je povinností jiných, protože – jak upozoroval M. Kraus – nezodpovědnost, rozmrzelost a nenávisť k vlastní osobě jsou nevyhnutelným důsledkům přílišné závislosti na jiných. Nelze připustit strategie, které přehlížejí otázky moci a spravedlnosti přímo ovlivňující život většiny z nás.

Alex de Waal ve své knize věnuje dvě kapitoly⁷ tomu, jak se „mezinárodní humanitarismus“ postupně od počátku 80. let dostává do větších krizí, uniká jakékoli lokální i mezinárodní kontrole, kvůli okázalé mediální posedlosti „katastrofickými zprávami“ daleko od nás a kompromitován těmi u moci ztrácí odpovědnost především vůči těm, kterým se snaží pomáhat. Autor to dokládá příklady ze Súdánu (1972–1993), z Etiopie (1973, 1983–1985), ze Somálska (1991–1992), z Rwandy (1994) a z bývalého Zairu (1996).

V 70. letech mohl Súdán použít vlastní zdroje pro překonání sucha, které zachvátilo celý Sahel, a pro zabezpečení přílivu uprchlíků ze sousední Etiopie. Dnes je však místem chronického výskytu hladomoru a je značně závislý na vnější humanitární pomoci. Podle Alexe de Waala jsou v pozadí tohoto stavu tři faktory: politické a ekonomické procesy, v nichž se

náboženství a jiné sociální hodnoty staly exkluzivními, agresivní formy obchodu a mechanizované zemědělství; nestabilita politického středu; značná závislost na vnějších subjektech, které kontrolují ekonomiku, včetně mezinárodní výpomoci.⁸ Hladomor v etiopské provincii Wollo v roce 1973, jenž urychlil i pád císaře Haile Sellasieho I., a jeho pokračování, které zachvátilo celou severní polovinu země, ukazují po deseti letech na prázdnotu podstatu politické odpovědnosti vládnoucí vrstvy v Etiopii. Historie etiopského hladomoru a z toho vzniklé humanitární katastrofy jsou důkazem dlouhodobé geneze této tragédie, její manipulovatelnosti a v neposlední řadě i jejího možného zneužití v politickém zájmu. Krátkodobý účinek mezinárodní záchranné aktivity spolu s dlouhodobou vnitřní politickou nestabilitou vedl k rozrušení procesů s dalekosáhlými změnami politické a sociální rovnováhy, a proto i ke konci jedné etapy rozvoje etiopského státu, jehož začátky jsou spojené s příchodem císaře Tewodrose II., zvaného Kassa Hailu, na etiopský trůn v polovině 19. století. V případě Súdánu a Etiopie se jasně ukazuje paradox, kdy humanitární pomoc byla použita k rozptýlení politické implikace hladomoru a ve svých důsledcích i ve prospěch diktátorských režimů.

V představách mnoha mezinárodních humanitárních organizací znamenal konec studené války výjimečnou historickou příležitostí. Geopolitické limity, které omezovaly jejich aktivity, byly odstraněny a zdálo se, že nyní poprvé mohou vytyčit vlastní priority a činnosti. Konec bipolárního rozdělení světa však zároveň vytvářel i politické vakuum v západních strategických zájmech o Afriku.⁹ Do této prázdnoty pospíchaly humanitární organizace a nevládní liberální politické instituce jako alternativa k projektu západní zahraniční politiky. Nelze však přehlédnout ani rozhodnutí Rady bezpečnosti OSN autorizovat využití vojenské síly k zajištění humanitární pomoci Somálsku zmítanému občanskou válkou na počátku prosince 1994, což znamenalo zásadní obrat v politice humanitární činnosti. Vojenské intervence byly požadovány rovněž pro Libérii, Súdán, Východní Timor, Haiti, bývalý Zair (dnes vlastně i pro Kosovo).

Nové humanitární projekty se snaží nejen poskytovat materiální a technickou výpomoc, ale aktivně se podílejí na západní strategii ukončení občanských válek a zabránění zneužití politické moci jednotlivých vlád proti vlastní populaci. V tom spočívá zásadní změna charakteru a podstaty mezinárodního humanitarismu, jež přesahuje etické i morální humanitární aktivity. Regresivní zmocnění humanitární pomoci a nečitelnost jejich zprostředkovatelů znamená, že taková pomoc je téměř vždy v rozporu s těmi principy, o něž mezinárodní humanitarismus usiluje: právo a moc chudých, demokracie a odpovědnost. Tyto cíle vyžadují politické akce, které humanitarismus přesahují, a obsahují prvky zmocnění a demokracie, na nichž lze dále stavět spravedlivé rozdělení moci a materiálních prostředků. To souvisí rovněž s principem dohodnutého přístupu (*negotiated access*) a s humanitární činností uprostřed občanských válek. Jde např. o manipulaci mezinárodní humanitární pomoci uzavíráním dohod se substátními či státními subjekty, jejichž legitimita je kontroverzní, aby se mohly humanitární organizace a jejich pomoc dostat k postiženým.¹⁰

V knize *Famine Crimes* jsou uvedeny přesvědčivé příklady diskuzí o mezinárodním humanitarismu, které vedly k rozrůstání současných právních a etických principů, ospravedlňujících bezprecedentní akce mezinárodních institucí a jejich silně proeuroatlantický jazyk. To zastínilo důležitost zapojení do lokálních politických procesů, které by mohly přispět k vyřešení příčin hladomoru. V letech 1991–1993 neznamenal absence somálského státu beznaděj; četné rodové, civilní, politické, obchodní a vojenské struktury, které překračovaly stát, vytvářely mnoho příležitostí k vyřešení krize v této zemi. Uprostřed války se vyskytovaly situace, které by mohly pomoci k nastartování obnovené odpovědné sociální struktury. Takovým úspěšným příkladem je podle názoru Alexe de Waala úspěch v severozápadní části země, kde byl vyhlášen stát *Republic of Somaliland*. Avšak ty mezinárodní instituce, které zůstaly nezodpovědné vůči somálskému lidu, dostaly přednost ve zbývající části země, kde vyvolaly výjimečný experiment imperialistického filantropismu – tzv. *Operation Restore Hope* –, který skončil fiaskem.¹¹

Pokračování „beztrestnosti“ takovéhoho mezinárodního humanitarismu potvrdily dvě události – Rwanda (1994) a východní Zaire (1997). V obou případech nikdo (ani Alex de Waal) samozřejmě netvrdí, že hlavními viníky jsou humanitární organizace, většina rozmluv týkajících se obou zemí vidí politické imperativy doprovázející genezi a vyvrcholení konfliktů. Zároveň je však třeba říci, že mezinárodní humanitarismus jako celek bezesporu přispěl minimálně k řešení těchto politických imperativů (myslím až do dnešních dnů) a v mnoha směrech se stal dokonce překážkou, nebo napomohl k akceleraci genocidy, a to nejen svou neschopností podpořit proces nastolení spravedlnosti, ale především tím, že se stal taktickým spojencem extremistů (dodávkami zbraní, stažením jednotek OSN z Rwandy, lhostejným přehlížením postupu Banyamulenge a jejich ochránců v Bujumburě a Kampale na jihu Kivu, stejně jako prchajících hutuských extremistů na severu Kivu atd.).¹²

Kniha *Famine Crisis*, odvážná v tom, jak odhaluje „temné“ stránky humanitárního aktivismu, bude zdrojem nelibosti v některých kruzích humanitárních organizací. K tomu je třeba dodat, že většina humanitárních organizací by měla přijmout argumenty uvedené v této knize. Vedle politických projektů vedoucích k zamezení nekontrolovatelného šíření zbraní, které přímo vybízí k násilí a k dalším konfliktům, se musí mezinárodní humanitarismus, chce-li být účinný, konstruktivně zapojit do strategie zaměřené na odstranění břemene zadluženosti a sociálněpolitických problémů souvisejících s její úhradou. Začátkem působení mezinárodního humanitarismu by neměla být pouze otázka „globalizující“ humanitární katastrofy a excesivní chudoba dvou třetin světové populace v kontrastu s hojností a skandálním plýtváním zbývající třetiny na prahu nového tisíciletí, ale především to, co nazvali Alex de Waal a Rakiya Omar „sociologií milodaru doma“.¹³ To je ovšem otázka nad rámec této knihy.

Alex de Waal napsal publikaci, jejíž výjimečnost spočívá i v silné, neortodoxní, avšak přesvědčivé analýze jedné z nejcharakterističtějších politických a sociálních sil, která bude i nadále určovat mezinárodní politiku a mezinárodní vztahy, a to nejen v subsaharské Africe. Důvodem nelibosti v některých kruzích může být i to, že v knize jsou představeny různé humanitární organizace v jednom celku. Alex de Waal připustil i humanitární intervence v těch případech, kdy neexistuje politická smlouva, ale i ty nejschopnější humanitární organizace a jejich pracovníci jsou poznamenáni jeho zásadní kritikou. A já si myslím, že nelze očekávat více, protože definovat hladomor pouze jako humanitární krizi, která si vyžaduje milodar za asistence televizních kamer, je politicky naivní a značně to zužuje rozsah možností, o jejichž naplnění může usilovat mezinárodní humanitarismus.

Kniha *Criminalization of the State in Africa* se pokouší představit analytické a historické poznatky vyplývající z vývoje toho, co je obvykle označováno jako kolaps afrického postkoloniálního státu v souvislosti s rostoucím významem kriminality a jejího propojení se státní službou v subsaharské Africe. Její autoři zkoumají pochybné aktivity „mezinárodního obchodu“ (různé formy obchodu s drogami, zbavování se toxických odpadů, neregulovanou exploataci nerostů, ropy a dalších přírodních zdrojů subsaharské Afriky), které se politicky projevují v privatizaci státu, v kriminálním chování jeho politických špiček a v přerůstání vnitřních rozporů do ozbrojených konfliktů jako např. v Libérii, v Somálsku či v Sierra Leoně, kde „špinavá politika“ překračovala všechny meze.¹⁴

Autoři však zároveň upozorňují na to, že společnost a politické systémy subsaharské Afriky nejsou kriminálnější než evropské či asijské země. Rozdíl spočívá pouze v tom, že zde interakce mezi mocí, válkou, ekonomickou akumulací a různými nedovolenými aktivitami vytváří zvláštní politickou trajektorii.

Kniha *Criminalization of the State in Africa* je rozdělena do čtyř kapitol a zakončena krátkým závěrem. První kapitola vysvětluje sociální a politické mechanismy transformace zkorumpovaného státu na zločinný stát a poskytuje pohled na logiku jeho vnitřního fungování a na jeho vazby s vnějším světem. Druhá kapitola se soustřeďuje na rozbor tzv. sociál-

ního kapitálu (*social capital*) zločinného státu a na jeho vztahy s jednotlivci, klany a světem velkého byznysu. Třetí kapitola seznamuje se složitým světem zločinnosti a s jejími hranicemi v politice. Poslední kapitola je studií individuální trajektorie sociálního kapitálu, který není ničím jiným než klamem. Přestože se jednotlivé kapitoly liší z hlediska svého obsahu a zaměření, všechny si kladou stejnou otázku, týkající se rozvoje (nebo zkázy) a transformace postkoloniálního státu v komplexní predátorský nástroj, který umožňuje vnějším subjektům a jejich místním partnerům využívat veškeré dostupné zdroje afrického kontinentu výlučně ve svůj prospěch.

Zatímco otázky obnovení autoritativních režimů, války jako formy státní opozice a zvláště v posledních letech patrného multipartismu vzbuzovaly velký zájem analytiků a byly předmětem různých studií, téma kriminalizace států v subsaharské Africe zůstalo utajenou sférou politické rozmluvy a poutalo minimální pozornost s výjimkou senzacechtivých novinových článků. Korupce a nepotismus však způsobily tolik škod, že populárním názorem v mnoha zemích subsaharské Afriky je, že to, co patří státu (nebo co je veřejné), nepatří nikomu. Veřejné prostředky patří veřejnosti, proto si každý může vzít svůj podíl podle toho, jak mu to umožňují jeho postavení. Tento fenomén byl podrobně analyzován v práci J.-F. Bayarta s trefným podtitulem *La politique du ventre* („politika žaludku“).¹⁵

Autoři recenzované knihy tvrdí, že dominantním rysem v subsaharské Africe, kde stát se doslovně utápí pod kombinovanými vlivy ekonomické krize, fatální neoliberální ekonomické kúry a ztráty legitimacy politických institucí, se stala politika kriminality.¹⁶ Tento proces upoutává zájem třetích skupin z různých částí světa (ze Středního východu, z jižní a východní Asie, z východní Evropy), které jako noví kriminální baroni rychle okupují prázdné prostory, jež po sobě zanechali hlavní mezinárodní činitelé po skončení studené války. Jejich „zdomácnění“ umožňuje finanční hlad některých afrických režimů související s devalvací CFA, která podstatně snížila soutěživost západoafrické ekonomiky, a s restriktivní imigrační politikou Evropské unie, především Francie.¹⁷ Navíc kriminální operace (mj. oblast šedé ekonomiky) řídí zde usazené zahraniční obchodní komunity (Libanonci, Asiaté, Evropané atd.) se silnými vazbami na vládnoucí elitu.

Autoři poskytují přesné definice kriminality v souvislosti se ztrátou legitimacy státu. Přitom kladou důraz na její relativnost a logiku odpovídající procesům ve společnostech vystavených extrémní destabilizaci a jejich snahám rozvíjet nové strategie přežití s mimořádnou variabilitou a vynalézavostí. Jejich součástí se stává koncept sociálního kapitálu, vypůjčený od R. D. Putmana a interpretovaný jako soubor konfigurace a vztahů, které jsou výsledkem dlouhých, odlišných a vzájemně se ovlivňujících historických procesů specifických pro subsaharskou Afriku.¹⁸ Podobně jako jiné formy kapitálu je sociální kapitál produktivní tím, že umožňuje dosáhnout konkrétních cílů, které by byly v jeho nepřítomnosti nedosažitelné.¹⁹

Je nutné zdůraznit tradici a vývoj sociálního kapitálu v subsaharské Africe, především jeho koloniální dědictví a variace, které existují mezi zeměmi a regiony. Současné struktury a praxe sociálního kapitálu nelze plně chápat bez znalosti historie. Tento přístup je důležitý zejména proto, že sociální kapitál v subsaharské Africe je součástí procesu kriminalizace státu a zároveň i silou, která tento proces tlačí dopředu na pozadí slabého státu. Ten je vhodným prostředím pro rozvoj tohoto specifického typu sociálního kapitálu, protože má minimum odpovědnosti vůči obyvatelstvu a chybějí mu mechanismy, s jejichž pomocí by bylo možné vynutit si zdůvodnění oficiálních kroků. To je důsledkem typické koloniální tradice, která vylučovala většinu populace z politického procesu (ať přímo, či nepřímo) a využila státu i jeho aparátu k rozvoji mezinárodního systému exploatace ve prospěch metropole a malého okruhu místních kolaborantů, a to vše pod „značkou“ mezinárodního obchodu. Přitom odměny se předávaly podél linie patron – klient. Tento systém se zachoval i po oficiálním ukončení koloniální nadvlády jako jeden z organizačních principů a charakteristický rys africké politiky.

Prominence „osobnosti“ v africké politice je většinou důsledkem vrtkavosti postkoloniálních státních struktur, která souvisí s absencí institucionálních základů legitimní politické autority v předvečer vzniku „nezávislých“ zemí. I když počáteční postavení politiků určova-

la jejich popularita nebo přijatelnost pro klíčové skupiny, rozhodující pro to, aby se udrželi u moci, byla jejich pozice uvnitř nové státní struktury, které chyběly ústavní limity. Často byli podporováni rozptýlenými sociálními skupinami náchylnými k brzké fragmentaci.

Kolonialismus aktivně podporoval vznik a rozvoj dvojitých mocenských systémů. Vedle již existujících „tradičních“ forem vlády, v níž rodová instituce (*kinship*) byla účinnou jednotkou a zároveň oporou společnosti, vnucoval totiž nové formy autority – náčelnictví (*administrative chiefs*).²⁰ Koexistence těchto dvou systémů není protikladná, a dokonce se stala novou formou organizace sociálního kapitálu, v níž se může rozvíjet velmi účinný duch a tradice ekonomické aktivity specifické pro konkrétní etnikum, pro jiné sociální skupiny či pro lobystické skupiny. Důležitá je skutečnost, že každá z těchto organizací je dobře situovaná ve vztahu k mocenskému středu tak, aby mohla participovat na těch aktivitách, které jsou mezinárodním společenstvím označovány jako kriminální. Ony samy je však považují za legitimní na základě politických (marginalizované etnické skupiny) či náboženských (islámští fundamentalisté) argumentů. Jde např. o ozbrojené skupiny, které mají vlastní „věrohodnou“ a lukrativní politickou ekonomiku založenou na válce, nebo o náboženské organizace s pevnými kontakty na neformální a ilegální mezinárodní ekonomiku. Z tohoto hlediska dnešní „aklamace“ liberalizace a privatizace v subsaharské Africe je relativně bezvýznamným faktorem. Již delší čas zde totiž probíhá stejný proces, tj. obchod založený na vlivu a moci, avšak s tím rozdílem, že v posledních letech se samotný „vliv“ stává obchodním artiklem, který je podle potřeby militarizován nebo „demokratizován“.

Chapadlo státu, jeho „líná“ byrokracie se zvykem velet určitému teritoriu prostřednictvím sítě vlivů a specificky strukturovaných vztahů patron – klient, změnilo africké politické komunity v subjekty s velkou dispozicí ke kriminálním činům a učinilo africké prostředí vysněnou zemí ilegálního obchodu a finančních machinací neboli ekonomiky zločinnosti. Autoři recenzované knihy ve dvou kapitolách (kapitola 3 a 4) vysvětlují, jak takový „kriminální“ fenomén vzniká, funguje a rozvíjí se a jaké jsou jeho složité mezinárodní kontakty, včetně privatizovaných nástrojů násilí a jejich vazby na nejvyšší místa ve státě i v politických stranách.

První příklad – Jihoafrickou republiku – autoři ne zvolili náhodou. Přes nespornou hospodářskou sílu a úspěšnou politickou transformaci (mám na mysli odstranění apartheidu) čelí tato země velkým problémům spočívajícím ve velké propasti mezi bohatou, převážně bělošskou menšinou a chudou černošskou většinou a v nevyřešené reformě zemědělské půdy. Politika apartheidu nezanechala pouze bezohledné sociální poměry důlního průmyslu, rasové segregace, nekoordinované urbanizace ve slumech, kde vládne nezákonnost a násilí, ale i ideologii gangsterismu, podle níž se snaží jednotlivci i politické strany kontrolovat trhy s byty, dopravu a jiné důležité veřejné služby. To, čeho jsme svědky dnes a denně v JAR, je sice pokrok, avšak není to ani zdaleka konec transformace tamější společnosti.

Analýza fungování rozmanité africké politické ekonomie v tomto století podporuje hypotézu, že jsme svědky procesu představujícího spíše kontinuitu než přerušené úseky mezi 19. a 20. stoletím, a to se může projevit i v příštím století. Jde tedy o pevné zakotvení subsaharské Afriky v kriminální síti mezinárodního ekonomického systému. Tím lze vysvětlit významnou roli, kterou kriminalita (neformální a ilegální obchod se zbožím a s financemi) hraje v mezinárodním ekonomickém systému a jak by tento systém byl bez ní ve své dnešní podobě nefunkční. Proto je důležitým poznatkem, že subsaharská Afrika není marginalizovaná či „Bohem zapomenutou“ oblastí, ale že zůstává integrovanou součástí globálních politických i ekonomických procesů, a to nejen z hlediska své závislosti na nich, ale také z hlediska své strategické provázanosti na světové ekonomické struktury a finanční instituce ve všech jejich formách.²¹

Mezinárodní obchodní operátoři s pochybnými akreditacemi se již etablovali na jih od Sahary a jejich postavení bude i nadále růst díky tamějším vhodným podmínkám, kdy se podvody staly normálními, někdy i ekonomicky nutnými.²² Zatím se činnost těchto „cizích“ mafianů a jejich lokálních protějšků místní provenience doplňuje, avšak z dlouhodo-

bého hlediska nelze vyloučit zuřivý boj o kontrolu vlastního teritoria, jehož intenzita se může zvyšovat s probíhajícím střídáním politiků v subsaharské Africe. Dlouhodobé zkušenosti s politickými intrikami v prostředí značně institucionalizované společenské hierarchie, jejíž základy spočívají na rodových vztazích, a příklad již dobře prosperující místní kriminální ekonomické sítě nezávislé na centrální politické moci a schopné využít mezinárodních kontaktů svědčí o jejich postupném, ale nezvratném etablování v subsaharské Africe jako moci, kterou musejí všichni zahraniční účastníci této specifické globální interakce uznat a respektovat.

I přes své málo povzbudivé výklady a konstatování kniha *The Criminalization of the State in Africa* ani zdaleka nekončí cynicky, dokonce vidí prohlubující se vazby mezi politikou a kriminalitou v subsaharské Africe jako povrchní projevy mnohem hlubších procesů transformace africké společnosti, v níž kriminalita a kriminálníci jsou pouze antihrdiny, nikoli vůdčími a rozhodujícími subjekty.²³ Negativní aspekty kriminality jsou vskutku pouze relativními fenomény mnohem složitějších procesů a podle mého názoru mohou mít i produktivní výsledky, stejně jako např. války pro vznik a rozvíjení států v Evropě. Hlavní je uvědomit si záludnost naší „znalosti“ společenských jevů, které jsou zavádějící právě v případě subsaharské Afriky. Nenapadá mě nic jiného než zakončit tuto recenzi slovy K. Polanyho: „Život pramení z úplné rezignace. Přijímání reality společnosti dává člověku nepřemožitelnou odvahu a sílu k odstranění veškeré odstranitelné nespravedlnosti a nesvobody.“²⁴

Obě recenzované publikace jsou odborně kvalifikovanými příspěvky ke studiu velmi aktuální problematiky, vybízejí k diskuzi na vědeckém, ale populárním základě. Vysvětlují nové skutečnosti o historii a současnosti mezinárodní a kontinentální politiky Afriky a přispívají k jejich novému hodnocení ve vztahu ke změnám v mezinárodních vztazích a v mezinárodní politice.

Mesfin Gedlu

¹ Blíže viz např. Leys, C.: The Crisis in „Development Theory“. *New Political Economy*, vol. 1 (1), March 1996, s. 41–48.

² Viz Waal, A. de: *Famine Crimes: Politics & the Disaster Relief Industry in Africa*. James Currey, Oxford 1997, s. 1–2.

³ Viz tamtéž, s. 2 a 22–23.

⁴ Viz tamtéž, s. 18–19.

⁵ Viz tamtéž, s. 18–25.

⁶ Viz tamtéž, s. 26–48.

⁷ Viz tamtéž, s. 49–85.

⁸ Viz tamtéž, s. 86.

⁹ Viz tamtéž, s. 133.

¹⁰ Viz tamtéž, s. 145–149.

¹¹ Viz tamtéž, s. 176–178.

¹² Blíže viz McCall, R.: *Confronting the New World Disorder*. UN DHA News, May–June 1995.

¹³ Blíže viz Waal, A. de & Omaar, R.: *Doing harm by Doing Good? The Int. Relief Effort in Somalia*. *Current History*, vol. 92 (574), May 1993, s. 198–202.

¹⁴ Viz Bayart, J.-F., Ellis, S., Hibou, B.: *The Criminalization of the State in Africa*. James Currey, Oxford 1999, s. XV–XVI.

¹⁵ Viz Bayart, J.-F.: *L'Etat en Afrique: la politique du ventre*. Fayard, Paris 1989.

¹⁶ Viz Bayart, J.-F., Ellis, S., Hibou, B.: cit. dílo, s. 18–19.

¹⁷ Viz tamtéž, s. 7.

¹⁸ Viz tamtéž, s. 32.

¹⁹ Blíže viz Putman, D.: *Making Democracy Work: civic traditions in modern Italy*. PUP, Princeton, NJ 1993.

²⁰ Viz Bayart, J.-F., Ellis, S., Hibou, B.: cit. dílo, s. 39–40.

²¹ Viz Gedlu, M.: *Zamyšlení o africké realitě*. Nepublikovaná stať.

²² Viz Bayart, J.-F., Ellis, S., Hibou, B.: cit. dílo, s. 83.

²³ Viz tamtéž, s. 116.

²⁴ Polanyi, K.: *The Great Transformation*. Beacon Press, Boston 1944.